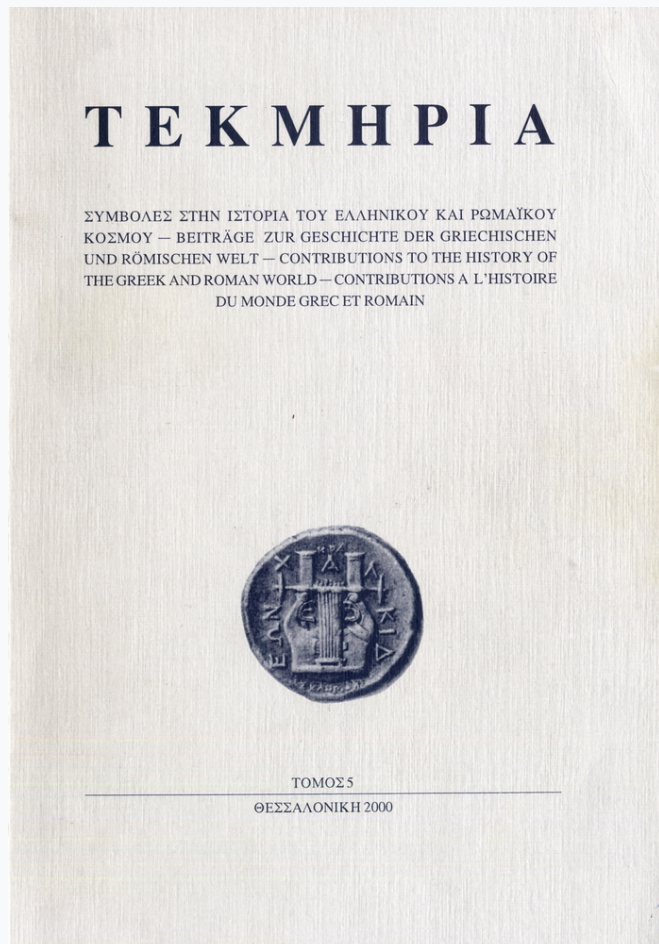

Tekmeria

Vol 5 (2000)

Μακεδονικά Έπιγραφικά

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

doi: [10.12681/tekmeria.206](https://doi.org/10.12681/tekmeria.206)

To cite this article:

ΝΙΓΔΕΛΗΣ Π. Μ. (2000). Μακεδονικά Έπιγραφικά. *Tekmeria*, 5, 133–147. <https://doi.org/10.12681/tekmeria.206>

ΣΥΜΜΕΙΚΤΑ/MISZELLEN

Π. Μ. ΝΙΓΔΕΛΗΣ

ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ ΕΠΙΓΡΑΦΙΚΑ

Στό άρθρο πού ακολουθεί δημοσιεύονται δύο νέες επιγραφές και σχολιάζεται μία ήδη δημοσιευμένη, όλες από πόλεις και περιοχές της Μακεδονίας. Η πρώτη βρέθηκε στη Βέροια, η δεύτερη στην περιοχή του Σκρᾶ και η τρίτη προέρχεται από τούς Στόβους.

1. Ένας νέος έφηβικός κατάλογος από τή Βέροια.

Πρίν από τρία χρόνια (Ιανουάριος 1997) περισυνελέγη στην έκκλησία του Αγίου Βασιλείου τής Βέροιας μία ενεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα πού διασώζει τό κείμενο του παρακάτω έφηβικού καταλόγου.

Ένεπίγραφη μαρμάρινη πλάκα πού φυλάσσεται στό Μουσείο τής Βέροιας μέ αριθμό εύρετηρίου Λ 943. Η πλάκα είναι κομμένη στό πάνω και κάτω τμήμα της, προφανώς προκειμένου νά έπαναχρησιμοποιηθεί στην κατασκευή του χωνευτηρίου τής έκκλησίας. Η ενεπίγραφη επιφάνεια της γραμμένη σε χαμηλότερο επίπεδο πλαισιώνεται στις δύο πλευρές της από κοιλόκυρτο κυμάτιο και έξωτερική επίπεδη ζώνη. Διαστάσεις 0, 84 μ. (σωζόμενο ύψος) X 0, 62 μ. (πλάτος) X 0, 19 μ. (πάχος): πλάτος ενεπίγραφης επιφάνειας 0, 45 μ.: πλάτος πλαισίου 0, 09 μ. Ύψος γραμμάτων : α' στίχου 0, 034 μ., ύπολοίπων 0, 018 - 0, 022 μ.: διάστιχα 0, 01 μ. Εικ. αρ. 1α-β.

235/6 μ.Χ.

Άγαθῆ τύχη

ἔτους ζξσ' σεβαστοῦ τ[οῦ και]

γπτ' ἀλειφούσης τῆς π[όλε]-

4 ως ἐπιμελουμένου τοῦ ἀλμ[μα]-

τος Λουκίου Κορνηλίου Σω[τή]-

ρος ἐφηβαρχοῦντος Ἀντιγ[...?..]

Έως σήμερα ἦταν γνωστοί από τή Βέροια τέσσερις έφηβικοί κατάλογοι πού

χρονολογούνταν ὁ παλαιότερος τό ἔτος 177/8 μ.Χ.¹, ἐνῶ οἱ τρεῖς νεότεροι στόν 3 ο αἰ. μ.Χ. καί συγκεκριμένα ὁ πρῶτος μεταξύ τῶν ἐτῶν 225 - 250 μ.Χ.², ὁ δεύτερος τό ἔτος 251/2 μ.Χ.³ καί ὁ τρίτος τό ἔτος 255/6 μ.Χ.⁴. Ὅπως στούς κατάλογους τῶν ἐτῶν 251/2 μ.Χ. καί 255/6 μ.Χ., ἔτσι καί στόν ἐκδιδόμενο ἐδῶ δέν παραδίδονται τά ὀνόματα τῶν ἐφήβων γεγονός πού ὀφείλεται στό ὅτι κατά πάσα πιθανότητα αὐτά εἶχαν σχεδιασθεῖ καί χρωματισθεῖ χωρίς ποτέ νά χαραχθοῦν⁵. Ὁ λόγος πού ὀδήγησε τούς Βεροιαίους στήν ἀπόφαση αὐτή δέν εἶναι γνωστός, ἄν συνεκτιμηθεῖ ὁμως ἡ δύσκολη οἰκονομική συγκυρία στήν ὁποία γράφτηκαν οἱ κατάλογοι, θά πρέπει μᾶλλον νά συνδεθεῖ μέ μέτρα περιορισμοῦ τῶν δαπανῶν τοῦ γυμνασίου τό συγκεκριμένο ἔτος. Σέ ὅ, τι ἀφορᾶ τό νέο κατάλογο μιά τέτοια ἐρμηνεία ἐνισχύεται ἄλλωστε ἀπό τήν πληροφορία πού μᾶς δίνει ὁ ἴδιος ὅτι τά ἔξοδα γιά τήν προμήθεια τοῦ λαδιοῦ πού χρειαζόταν τό γυμνάσιο καλύφθηκαν ἐξολοκλήρου ἀπό τό κονδύλιο τό ὁποῖο διέθετε πρὸς τό σκοπό αὐτό ἡ πόλη (*ἀλειφούσης τῆς πόλεως*) ἐλλείψει προφανῶς γυμνασίαρχου ἱκανοῦ νά ἀναλάβει τό σύνολο ἢ μέρος τῆς σχετικῆς δαπάνης⁶. Εἶναι μάλιστα πολύ πιθανό τό κονδύλιο αὐτό νά ἦταν ἐκεῖνο πού εἶχε σχηματισθεῖ μέ παρέμβαση τοῦ ἐπαρχιακοῦ διοικητῆ τῆς Μακεδονίας Μέμμιου Ρούφου (τέλη 1 ου αἰ. μ.Χ. - πρῶτο μισό τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.) καί συγκροτοῦνταν ἀπό ἑκατό χιλιάδες δηνάρια (*εἰς τήν γυμνασιαρχίαν ἀργύριον*)⁷. Τό πρόσωπο πού ἐξελέγη ἀντί τοῦ γυ-

1. Βλ. Α. Γουναροπούλου - Μ. Β. Χατζόπουλου, *Ἐπιγραφές Κάτω Μακεδονίας. Τεύχος Α΄: Ἐπιγραφές Βέροιας*, Ἀθήνα 1998 (ἐφεξῆς *EKM I*) 135. Γιά τήν παραχώρηση τοῦ δικαιώματος δημοσίευσης τῶν νέων ἐπιγραφῶν εὐχαριστῶ θερμά τίς φίλες ἀρχαιολόγους κκ. Ἀγ. Κουκουβοῦ καί Θ. Σαββοπούλου.

2. *EKM I* 136.

3. *EKM I* 137.

4. *EKM I* 138.

5. Τήν ὑπόθεση αὐτή διατυπώνουν δικαιολογημένα οἱ ἐκδότες τοῦ ἐπιγραφικοῦ συντάγματος τῆς Βέροιας στά σχόλια τοῦ καταλόγου *EKM I* 137.

6. Γιά τήν ἔκφραση στίς ἐπιγραφές τῆς Βέροιας (καί τή σημασία της) βλ. *EKM I* 135, στ. 6-7· 136 στ. 1-2 πρβλ. ἀρ. 7 στ. 48 (*ἐάν δέ ἡ πόλις ἀλειφῆ*). Ἡ ἴδια ἔκφραση ἀπαντᾷ καί σέ ἐφηβικούς καταλόγους ἄλλων πόλεων τῆς Μακεδονίας κατά τήν αὐτοκρατορική ἐποχή, ὅπως λ.χ. στή γνωστή σειρά ἐφηβικῶν καταλόγων ἀπό τή Στύβερρα βλ. λ.χ. *IG X* 2. 2, 324 στ. 2 (τοῦ 54 μ.Χ.), 325 II στ. 66 (τοῦ 87/8 μ.Χ.), 326 II στ. 69 (τοῦ 90/1 μ.Χ.) καί στόν κατάλογο ἀπό τήν ἄγνωστη πόλη πού ὑπῆρχε στό Σισάνι τῆς Ὁρεστίδος βλ. *EAM* 187 στ. 1-2 (τοῦ 146/7 μ.Χ.).

7. Ὅπως προκύπτει ἀπό τό διάταγμά του *EKM I* 7. Στίς ἐπιγραφές τῆς πόλης δέν παραδίδονται οἰκονομικές δυσκολίες γιά τήν ἐξεύρεση τοῦ ἀλείμματος μετά τήν ἐποχή τοῦ διατάγματος.

μνασίαρχου καί ἔφερε τήν εὐθύνη γιά τήν διανομή τοῦ λαδιοῦ (*ἐπιμελούμενος τοῦ ἀλείμματος*)⁸, κάποιος Λούκιος Κορνήλιος Σωτήρ, ἀναφέρεται γιά πρώτη φορά στήν προσωπογραφία τῆς Βέροιας. Γνωστά εἶναι ἀντίθετα τό ὄνομα γένους του (Κορνήλιος) καί τό ἑλληνικό του ἐπωνύμιο (Σωτήρ) πού μαρτυροῦνται σέ ἐπιγραφές τῆς αὐτοκρατορικής ἐποχῆς⁹. Τέλος τό ἀξίωμα τοῦ ἐφήβαρχου παραδίδεται καί ἀπό ἄλλες ἐπιγραφές τῆς Βέροιας πού χρονολογοῦνται ἐπίσης στήν αὐτοκρατορική ἐποχή¹⁰. Τά γράμματα τοῦ ὀνόματος τοῦ ἐφήβαρχου πού μᾶς ἔχουν σωθεῖ ἐπιτρέπουν διάφορες συμπληρώσεις, ὅπως λ.χ. Ἄντιγένης, Ἄντίγονος κλπ.¹¹

8. Γιά τόν *ἐπιμελούμενο τοῦ ἀλείμματος* βλ. τούς καταλόγους *EKM I* 135 καί 136. Ὁ Ἰ. Τουράτσουγλου, “Νέος κατάλογος ἐφήβων ἐκ Βεροίας”, *ΑΔ 26* (1971) Μελέται, 130 κατὰ τήν πρώτη δημοσίευση τοῦ τελευταίου καταλόγου, στόν ὁποῖο τό ἀξίωμα τοῦ *ἐπιμελούμενου* προτάσσεται τοῦ *ἐφήβαρχου*, ὅπως δηλ. συμβαίνει στόν ἐκδιδόμενο ἐδῶ κατάλογο, θεωρεῖ ὅτι πρόκειται γιά ἀνωμαλία στή χάραξη, ἐπειδή ἀντιλαμβάνεται τόν *ἐφήβαρχο* ὡς ἱεραρχικῶς ἀνώτερο τοῦ *ἐπιμελητοῦ* ἀκολουθώντας τόν Δ. Κανατσούλη, “Ἡ Μακεδονική πόλις”, *Μακεδονικά 5* (1961-3) 62. Μέ τόν νέο κατάλογο ἐπιβεβαιώνεται ὡστόσο ὅτι ἡ ἀναγραφή εἶναι κανονική (ἡ πρόταξη τοῦ *ἐφήβαρχου* στόν κατάλογο ἀρ. 135 ὀφείλεται μᾶλλον στή δωρεά στήν ὁποία προβαίνει ἐκεῖ ὁ φορέας τοῦ ἀξιώματος): ὁ *ἐπιμελούμενος* ἐπέχει θέση *γυμνασίαρχου*.

9. Τό ὄνομα γένους Κορνήλιος φέρουν στή Βέροια τά ἐξῆς πρόσωπα: Κορνήλιος Διονυσᾶς (*EKM I* 335, ἐπιτύμβια, 1 ου - 2 ου αἰ. μ.Χ.) Κορνηλία Διονυσία (*EKM I* 51, ἀπελευθερωτική, 240 μ.Χ.) Μάλειος Κορνήλιος Θεόδοτος (*EKM I* 502, ἐπιτύμβια, ἀρχ. 2 ου αἰ. μ.Χ.), Κορνήλιος Παιδέρωσ (*EKM I* 145 στ. 6. κατάλογος. 2 ου - 3 ου αἰ. μ.Χ.) καί ὁ Πόπλιος Κορνήλιος Ροῦφος (*EKM I* 26, ἀναθηματική, α΄ μισό τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.). Σύμφωνα μέ τήν Α. Tatakis, *Ancient Beroea. Prosopography and Society* (Μελετήματα 8), Athens 440 - 1 οἱ Κορνήλιοι τῆς Βέροιας ἐνδέχεται νά ἦσαν ἀπόγονοι Ἰταλικῶν ἢ ἀπόγονοι ἀπελευθέρων τους. Τό ὄνομα Σωτήρ παραδίδεται στίς ἐπιγραφές τῆς Λευκόπετρας βλ. Ph. Petsas - M. B. Hatzopoulos - L. Gounaropoulou - P. Paschidis, *Inscriptions du sanctuaire de la Mère de Dieux Autochtone de Leukopetra* (Macédoine) [Μελετήματα 28], Athènes 2000 ἀρ. 15 (179 - 212 μ.Χ., Κλαύδιος Σωτήρ) καί 69 (219 μ.Χ., Κλαύδιος Σωτήρ).

10. Βλ. *EKM I* 123, 135, 136, 137, 138 πρβλ. 7 στ. Α 51 καί Α 75. Γιά τίς σχετικές μέ τό ἀξίωμα αὐτό ἐπιγραφικές μαρτυρίες ἀπό τίς ἄλλες πόλεις τῆς Μακεδονίας καί ἐν ἀναμονῇ τῆς ἔκδοσης τοῦ ἐφήβαρχικοῦ νόμου τῆς Ἀμφίπολης βλ. Ph. Gauthier - M.B. Hatzopoulos, *La loi gymnasiarchique de Beroia* (Μελετήματα 16), Athènes 1993, 155 - 172 *passim*.

11. Γιά τά ὀνόματα αὐτά στή Βέροια βλ. *EKM I* Indices. Σέ ὅ,τι ἀφορᾶ τό ὄνομα τοῦ *ἐφήβαρχου* θά περιμένε πάντως κανείς στή θέση αὐτή ρωμαϊκό ὄνομα γένους, δοθείσης τῆς ὑστερης χρονολόγησης τῆς ἐπιγραφῆς, δέν ἀποκλείεται ὅμως νά εἶχε νά ὄνομα γένους Αὐρήλιος τό ὁποῖο νά παραλείφθηκε, ὅπως συμβαίνει, ὅχι σπάνια, στίς ἐπιγραφές τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ., βλ. Th. Rizakis, “Anthroponymie et société, Les noms romains dans les provinces hellénophones de l’ Empire” στά Πρακτικά τοῦ Συνεδρίου Th. Rizakis [ἔκδ.], *Roman Onomastics in the Greek East. Social and political Aspects* [Μελετήματα 21], Athens 1996 19 σμμ. 29.

2. Ὁ ταφικός βωμός ενός Ρωμαίου βετεράνου ἀπὸ τὸ Σκρᾶ.

Πρὶν ἀπὸ εἴκοσι περὶπου χρόνια μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ χωριὸ Σκρᾶ (τοῦ νομοῦ Κιλκίς, ἐπαρχίας Παιονίας) στὸ Μουσεῖο τοῦ Κιλκίς ἕνας ἀποσπασματικὰ σωζόμενος βωμός¹² πού φέρει τὸ ἔξης κείμενο.

Ἐνω τμῆμα μαρμάρινου ἐνεπίγραφου βωμοῦ πού μεταφέρθηκε ἀπὸ τὸ Δημοτικὸ Σχολεῖο Σκρᾶ στίς 20/10/83 καὶ φυλάσσεται στὸ Μουσεῖο Κιλκίς μέ ἀρ. ἐνδεικτικῶν 412. Ὁ βωμός φέρει τετράγωνη ἐντομή στὴν πίσω πλευρὰ του καὶ ὀρθογώνιο τόρμο (διαστάσεων 0,12 μ. Χ 0,13 μ. Χ 0,14 μ.) στὴν πάνω ἐπιφάνειά του. Ἡ πρόσθια πλευρὰ του εἶναι ἐπικαλυμμένη μέ ἀσβέστη. Διαστάσεις τοῦ βωμοῦ : 0,61 μ. (σωζόμενο ὕψος) Χ 0,32 μ. (μέγιστο πλάτος) Χ 0,20 μ. (σωζόμενο πάχος). Ὑψος γραμμάτων 0,02 - 0,03 μ. · διάστιχο 0,01 μ. Εἰκ. ἀρ. 2.

3ος αἰ. μ.Χ. (μᾶλλον μετὰ τὸ 212 μ.Χ.)¹³

*Αὐρήλιος Λούκι-
ος βετρανὸς
λεγιῶνος προί-
4 μας Μηνέρ-
βας μεταλλα-
κός · Αὐρηλ[ί]α [Λου]-
κίου ἀδελφ[ή] vac
8 κέ Ἰού(λιος) Αὐρηλ(ιος)
β[ετρ]ανὸς
[ἀ]νέστη[σαν]
[e.g. μνήμης χάριν ἢ ἐνεκεν].*

Ἐν καὶ θὰ περιμένε κανεὶς τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ νὰ ἐκφέρεται σέ δοτική, δέν

12. Παρὰ τὴ μεγάλη φθορὰ πού ἔχει ὑποστῆ ὁ βωμός στὸ πάνω μέρος του, συγκεκριμένα τμήματά του, ὅπως λ.χ. ἡ ἐγγεγραμμένη ἀετωματικὴ του ἐπίστεψη, ὀδηγεῖ στὸ συμπέρασμα ὅτι ἀνήκει στὸν τύπο τῶν λεγομένων μακεδονικῶν βωμῶν πού συναντοῦμε σέ μεγάλο ἀριθμὸ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια, βλ. σχετικὰ Π. Ἀδάμ - Βελῆνη, *Μακεδονικοὶ βωμοί. Τιμητικοὶ καὶ ταφικοὶ βωμοὶ στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴ Βέροια*, ἀδημ. διδ. Διατρ. Θεσσαλονίκη 1996.

13. Μέ βάση τὸ ὄνομα γένους Αὐρήλιος, τὸ σχῆμα τῶν γραμμάτων (ὅπως λ.χ. τοῦ ἔπιλον, τοῦ σίγμα καὶ τοῦ ὠμέγα) ἀλλὰ καὶ τὴ γενικὴ ἐντύπωση τῆς γραφῆς. Πρωϊμότερη χρονολόγηση τῆς ἐπιγραφῆς στὰ τέλη τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ. μέ μόνο κριτήριον τὴν παρουσία τοῦ ὀνόματος γένους Αὐρήλιος (βλ. σχετικὰ Th. Rizakis, *ὁ. π.*, 19 σσημ. 28) δέν θὰ συμφωνοῦσε μέ τὸ παλαιογραφικὸ κριτήριον.

μπορεῖ νά ἀμφισβητηθεῖ ὅτι ὁ βωμός εἶναι ταφικός, πρῶτα - πρῶτα λόγῳ τῆς μαρτυρούμενης γιά πρώτη φορά στή Μακεδονία, γνωστῆς ὁμως ἀπό ἐπιγραφές ἄλλων περιοχῶν μετοχῆς *μεταλλακός* (= *μετηλλαχώς*), ἡ ὁποία δηλώνει τόν νεκρό ¹⁴. Τόν ταφικό χαρακτήρα τοῦ βωμοῦ ἐπιβεβαιώνει καί ὁ ὀρθογώνιος τόρμος πού ὑπάρχει στήν πάνω ἐπιφάνεια τοῦ ἐπιθήματός του ὁ ὁποῖος πρέπει νά χρησιμοποιοῦνταν ὡς κάλπη (τεφροδόχος), ὅπως δηλ. συμβαίνει μέ ἄλλους βωμούς πού μᾶς ἔχουν σωθεῖ ἀπό ἄλλες πόλεις τῆς ἐπαρχίας, κυρίως τῆ Θεσσαλονίκη καί τῆ Βέροια ¹⁵. Οἱ παρατηρήσεις αὐτές σέ συνδυασμό μέ τό γεγονός ὅτι τό μνημεῖο δέν ἔχει σωθεῖ ἀκέραιο στό κάτω τμήμα του ἐπιτρέπουν *exempli gratia* τή συμπλήρωση *μνήμης χάριν ἢ ἔνεκεν* πού προτείνουμε γιά τό τέλος τοῦ κειμένου ¹⁶. Δέν ἀποκλείονται ὁμως καί ἄλλες συμπληρώσεις, ὅπως λ.χ. *ἐκ τῶν ἐκείνου*, ὁποία θά σήμαινε ὅτι τά πρόσωπα πού ἔστησαν (ἀνέστησαν) τό βωμό, ἢ ἀδελφή του Αὐρηλία καί κάποιος Ἰούλ(ιος) Αὐρήλ(ιος) ἐπίσης βετεράνος ¹⁷, ἦσαν οἱ ἐκτελεστές τῆς διαθήκης τοῦ νεκροῦ Αὐρηλίου Λουκίου. Ὁ τελευταῖος

---

14. Ἡ μετοχή χρησιμοποιεῖται λ.χ. στά ψήφισματα ἀπό τήν Ἀφροδισιάδα *MAMA VIII 408* στ. 12 (*δεδοχθαι τῆβουλῆ καί τῶ δήμῳ τετειμηῆσθαι καί μετηλλαχότα Ἀντώνιον Λυσίμαχον*), τά Λυκόσουρα τῆς Ἀρκαδίας *IG V 2, 517* (τοῦ 1 ου αἰ. μ.Χ.) στ. 19 (*ὅπως ὁ τε μετηλλαχώς κατ' ἀξίαν πεποιημένος φαίνεται*) καί τήν Ἐπίδαυρο *IG V 2 1, 86* (τοῦ 1 ου αἰ. μ.Χ.) στ. 27 (*στεφανῶσαι δέ τόν μεταλλαχότα χρυσῶι στεφάνωι*).

15. Γιά παραδείγματα ἀπό τῆ Θεσσαλονίκη καί τῆ Βέροια βλ. Π. Ἀδάμ - Βελένη, ὁ. π., 30 - 31. Ὁ τόρμος εἶναι ἀρκετά βαθύς γιά νά ὑποθέσουμε ὅτι στήριζε πρόσθετη κάλπη, ὅπως λ.χ. συμβαίνει μέ τόν βωμό πού δημοσίευσε ἡ Ἐ. Τρακοσοπούλου - Σαλακίδου, “Ἀπό τήν Κοινωνία τῆς Θεσσαλονίκης τῶν Αὐτοκρατορικῶν Χρόνων”, *Ἀρχαία Μακεδονία V 3*, Θεσσαλονίκη 1993 1545- 6 ὅπου ἡ βάθυνση εἶναι μόλις 0, 06 μ. καί ὑπάρχει ρηχό αὐλάκι μολυβδοχόησης, πρβλ. Π. Ἀδάμ - Βελένη, ὁ. π. 30.

16. Βλ. π.χ. τούς βωμούς (τοῦ 2 ου ἢ 3ου αἰ. μ.Χ.) ἀπό τῆ Θεσσαλονίκη *IG X 2 1, 821* (*Γ. Κασσίῳ Φιλίτῳ Γ. Κάσσιος Νειλᾶς καί οἱ περὶ τόν Ἥρωα ἀνέστησαν μνήμης ἔνεκεν*) καί 816 (*[ἀνέστ]ησαν [μνήμης] χάριν*). Ἡ ἔκφραση ἀνέστησαν μνήμης χάριν παραδίδεται καί σέ ἐπιτύμβιες στήλες βλ. λ.χ. τῆ στήλη (τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ.) ἀπό τήν Πελαγονία *IG X 2 2, 202* (*Σωσίμῳ κλπ. τά τέκνα ἀνέστησαν μνήμης χάριν*).

17. Γιά παραδείγματα τῆς συντομογράφησης Ἰού(λιος) βλ τήν ἐπιγραφή τῆς Περγάμου *In Pergamon (AnP VIII 2) 374* (ἐποχή Ἀδριανοῦ) ὅπου ἀναφέρεται κάποιος Α. Ἰού(λιος) Ἰπποκράτης Οὐλπιανός ὕμνωδός καί τήν ἐπιγραφή τῆς Ἐφέσου *In Ephesos (IK 16) 2126* (2ου - 3ου αἰ. μ.Χ.) ὅπου ἐμφανίζεται κάποιος Ἰού(λιος) Διονύσιος *νομικός*. Ὅσον ἀφορᾷ τό ὄνομα Αὐρήλιος ὁ χαρακτήρας ὑποχρεώθηκε νά τό συντομογραφήσει μᾶλλον ἐξαιτίας τῆς ὑφῆς τῆς πέτρας στό σημεῖο αὐτό (βλ καί προηγούμενο στίχο). Ἄν εἶχε γράψει τό ὄνομα πλήρες, τό σπάσιμο τῆς πέτρας εἶναι τέτοιο, πού θά εἶχε σωθεῖ τό πάνω τμήμα τῶν κεραιῶν τῶν γραμμάτων. Ἡ σχέση τοῦ Αὐρηλίου Ἰουλίου μέ τόν νεκρό Λούκιο δέν εἶναι σαφῆς, θά μπορούσε ὁμως νά εἶναι κάποιος συνάδελφός του ἢ συγγενῆς του, π.χ. γαμπρός του.

ὑπῆρξε βετεράνος (βετρανός)¹⁸ τῆς πρώτης λεγεῶνος Μινερβίας (λεγιῶνος πρώτης Μηνέρβας / Legio I Minervia)¹⁹, εἶναι δηλ. ὁ δεύτερος μακεδονικῆς καταγωγῆς στρατιώτης τῆς λεγεῶνος αὐτῆς πού γνωρίζουμε. Ἡ ἄλλη γνωστή περίπτωση εἶναι ἐκεῖνη κάποιου Caius Domitius Bellicus ὁ ὁποῖος, ὅπως μᾶς πληροφορεῖ ἡ λατινική ἐπιτύμβια στήλη ἀπό τό χωριό Vitoliste (Πελαγονία, τοῦ ἀ΄ μισοῦ τοῦ 2ου αἰ. μ.Χ.) πού φρόντισαν νά στηθεῖ στό τάφο του ex testamento συγγενεῖς του, ὑπῆρξε veteranus leg(ionis) I Minerviae²⁰. Ἡ γλώσσα σύνταξης τῆς νέας ἐπιγραφῆς καί ἡ παρουσία τῆς ἀδελφῆς του σέ αὐτήν ἀφήνουν νά ἐννοηθεῖ ὅτι καταγόταν ἀπό ἑλληνόφωνη περιοχὴ μᾶλλον ἀπό κάποιο χωριό ἢ πόλη πού βρισκόταν στήν εὐρύτερη περιοχὴ. Δυστυχῶς οἱ γνώσεις μας γιά τήν ἱστορική τοπογραφία τῆς ἐπαρχίας τῆς Παιονίας εἶναι περιορισμένες, εἰδικά δέ γιά τήν περιοχὴ τοῦ Σκρᾶ ἀνύπαρκτες²¹. Ὅσον ἀφορᾶ τή σταδιοδρομία τοῦ Αὐρηλίου Λουκίου εἶναι ἄγνωστο πού καί πότε στρατολογήθηκε. Μία πιθανότητα θά ἦταν τοῦτο νά συνέβη στήν ἔδρα τῆς λεγεῶνος στή Βόννη (Germania Inferior). Μία ἄλλη πιθανότητα θά ἦταν νά στρατεύτηκε στή Μακεδονία ἢ τή γειτονική Θράκη, ὅπως ὑποθέτουν ὅτι συνέβη λ.χ. μέ δύο θρακικῆς καταγωγῆς στρατιῶτες τῆς λε-

18. Γιά τή μεταγραφή βετρανός τῆς λατινικῆς λέξης veteranus βλ. Th. Eckinger, *Die Orthographie lateinischer Wörter in griechischen Inschriften*, München 1892, 85 καί H. J. Mason, *Greek Terms in Roman Institutions: A Lexicon and Analysis (American Studies in Papyrology 13)*, Toronto 1973, 5, 6 καί 72. Γιά παραδείγματα ἀπό τή Μακεδονία βλ. IG X 2, 2, 266 (Nebregonο Πελαγονία, 3ος αἰ. μ.Χ. μᾶλλον μετά τό 212 μ.Χ., *Αὐρηλία Κασσία Οὐάλητι βετρανῶ τῶ ἀνδρῶ*) καί ἀπό ἄλλες περιοχές, βλ. π.χ. IG Bulg II 590 (Municipium Montanensium, μέσα 2ου αἰ. μ.Χ., Φλάβιος Βάσσου βετρανός) καί III 1834 (Ἀνδριανούπολη, 3ος αἰ. μ.Χ. μᾶλλον μετά τό 212 μ.Χ., Αὐρήλιος Διόδωρος βετρανός).

19. Τό ὄνομα τῆς λεγεῶνος Legio I Minervia ὀρθογραφεῖται στά ἑλληνικά μέ διαφόρους τρόπους, ὅπως *Μινερουία* (βλ. CIL III 186 Ἄραδος Συρία, δίγλωσση ἐπιγραφή), *Μεινέρβα* (βλ. M. H. Sayar, *Perinthos - Herakleia und Umgebung [Veröffentlichungen der kleinasiatischen Kommission 9]*, Wien 1998 ἀρ. 80, Πέρινθος), *Μινέρβα* (βλ. ILS 8849 Νικόπολη Ἡπειροῦ). Ἡ γραφή *Μηνέρβα* παραδίδεται, ὅσο γνωρίζω, ἐδῶ γιά πρώτη φορά. Γιά τήν ἱστορία τῆς Legio I Minervia βλ. E. Ritterling, *RE XIII 2* (1925) 1420 - 1434.

20. Βλ. A. Keramitciev, *MacActaArch.* 4 (1978) 115 - 7 (= IG X 22, 163), πρβλ. F. Papazoglou, *Les villes de Macédoine à l' époque romaine (BCH Suppl. 16)*, Athènes 1988 290 σημ. 65.

21. Στόν ἐποπτικό χάρτη μέ τίς ἀρχαιότητες τῆς ἐπαρχίας Παιονίας πού δημοσιεύει ἡ Θ. Σαββοπούλου, *Ἀρχαιολογική περιήγηση στό Νομό Κιλκίς. Ἀπό τά προϊστορικά μέχρι τά παλαιохριστιανικά χρόνια*, Κιλκίς 1998 121 σημειώνεται ὅτι στό χωριό Σκρᾶ ἔχει βρεθεῖ (ἀδημοσίευτη ἀκόμη) ἐπιφανειακή κεραμική τῶν κλασικῶν χρόνων καί ἔχουν ἐντοπισθεῖ (ἐπίσης ἀδημοσίευτες) ἐνδείξεις γιά τήν ὑπαρξη νεκροταφείου, ἀκαθόριστης ὥστόσο ἐποχῆς. Στήν γνωστή μονογραφία τῆς F. Papazoglou, *ὁ. π.*, δέν ἀναφέρονται ἀρχαιότητες ἀπό τό χωριό αὐτό.

γεῶνος πού ὑπηρετήσαν σέ κάποια διερχόμενη ἀπό τή Θράκη vexillatio της ἡ ὁποία συμμετεῖχε στόν πόλεμο τοῦ Ἀλεξάνδρου Σεβήρου ἐναντίον τῶν Περσῶν²², χωρίς νά ἀποκλείονται ὁμως καί ἄλλες ἐκστρατεῖες στήν Ἀνατολή στίς ὁποῖες πῆραν μέρος μονάδες τῆς λεγεῶνος κατά τά τέλη τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ., ὅπως λ.χ. ἡ δεύτερη Παρθική²³. Ἀπό τήν ἄποψη τοῦ ὀνομαστικοῦ ἢ χρήση τοῦ προωνυμίου Λούκιος σέ θέση ἐπωνυμίου, πού παρατηρεῖται στό ὄνομα τοῦ νεκροῦ (Αὐρήλιος Λούκιος), καί τοῦ ὀνόματος γένους Αὐρήλιος σέ θέση ἐπωνυμίου πού διαπιστώνεται στό ὄνομα τοῦ δευτέρου ἀναθέτη (Ἰούλιος Αὐρήλιος) τεκμηριώνεται καί ἀπό τό ὀνομαστικό ἄλλων περιοχῶν τήν ἐποχή αὐτή²⁴. Ἄξια προσοχῆς τέλος ἀπό γραμματική ἄποψη εἶναι ἡ χρήση τοῦ ψιλοῦ συμφώνου κάππα ἀντί τοῦ δασέως χει καί ἡ παράλειψη τῆς χρονικῆς αὔξησης πού παρατηροῦμε στή μετοχή μεταλλακῶς, φαινόμενα γνωστά καί ἀπό ἄλλες ἐπιγραφές τόσο τῆς Μακεδονίας ὅσο καί ἄλλων ἐλληνόφωνων ἐπαρχιῶν τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας²⁵.

3. Καύκασος ὁ πρὶν Στρατηγός : ἓνας μονομάχος ἀπό τοὺς Στόβους.

Πρὶν τρία περίπου χρόνια στόν τόμο Poikila Epigraphica²⁶ δημοσιεύθηκε μία ἐνδιαφέρουσα ἐπιτύμβια ἐπιγραφή (τοῦ β' μισοῦ τοῦ 3 ου αἰ. μ.Χ.) τό κείμενο τῆς ὁποίας ἔχει ὡς ἑξῆς :

22. Πρόκειται γιά τοὺς ἀναφερόμενους στίς ἐπιγραφές *CIL* XIII 1856 (Prov. Lugdunensis) καί 8067 (Germania Inferior) στρατιῶτες γιά τοὺς ὁποίους δηλώνεται ὅτι κατάγονταν ἀπό τή Φιλιππούπολη καί τή Θράκη (χωρίς περαιτέρω γεωγραφικό προσδιορισμό) ἀντίστοιχα. Τήν ὑπόθεση γιά τόν τόπο στρατολόγησῆς τους ἐκφράζει ὁ E. Ritterling, *ὁ. π.*, 1429.

23. Γιά τή διέλευση vexillationes τῶν τεσσάρων γερμανικῶν λεγεῶνων (συμπεριλαμβανομένης καί τῆς πρώτης Μινερβίας) ἀπό περιοχές τῆς Θράκης βλ. λ.χ. M. M. Leglay, "Inscriptions de Lambèse sur les deux premiers légats de la province de Numidie", *CRAI* 124 (1956) 294 κέξ. ἰδιαιτέρα 305 -6.

24. Βλ. π.χ. *IGX* 2. 2, 18 a (τοῦ 282 μ.Χ. Λυγκηστίδα) ὅπου ἀναφέρεται κάποια Ἰουνία Αὐρηλία καί N. Vulić, *Spomennik* 71 (1931) 33 ἀρ. 66 (3ος αἰ. μ.Χ. μετὰ τό 212, περιοχή Titon Veles) ὅπου ἐμφανίζεται κάποιος Οὐιένιος Λούκιος.

25. Γιά τή χρήση τοῦ κάππα στή θέση τοῦ χει βλ. π.χ. *IGX* 2 1, 859 (3ος αἰ. μ.Χ., Θεσσαλονίκη) στ. 9 *μνήμης κάριν*, πρβλ. A. Panayotou, *La langue des inscriptions grecques de Macédoine* (IV e s. a. C. - VII e s. p. C.), ἀδημ. διδ. Διατρ. Nancy 1990, 347· γιά τήν παράλειψη τῆς χρονικῆς αὔξησης βλ. τό παράδειγμα τῆς σημείωσης ἀρ. 15 (*μεταλλαχότα*).

26. E. Bouley - N. Proeva, "Un secunda rudis président d' un collègue à Stobi en Macédoine romaine" στό συλλογικό ἔργο Cl. Brixhe (ἐκδ.), *Poikila Epigraphika* (Études d' Archéologie Classique IX), Nancy 1997, 81 - 7.

*Αὐρήλιος Σεβή-
 ρος σεκουνδα-
 ρούδης προστά-
 4 τῆς τοῦ κολληγί-
 ου Κανκάσῳ τῶ
 πρὶν στρατηγῶ ἐ-
 κ τοῦ κολληγίου
 8 καὶ τ[ῶ]ν ἑαυτοῦ
 μνείας χάριν. Χαί-
 ραιται.*

Οἱ ἐκδότριες τῆς ἐπιγραφῆς στό ἐμπεριστατωμένο ὑπόμνημά τους δίνουν ἰδιαίτερη βαρύτητα στίς σημαντικότερες πτυχές τῆς ἐπιγραφῆς πού εἶναι : α) ἡ σύνθεση τοῦ συλλόγου καὶ β) ἡ σημασία τῆς λέξης στρατηγός ἡ ὁποία συνοδεύει τό ὄνομα τοῦ νεκροῦ.

Ἐναφερόμενες στή σύνθεση τοῦ συλλόγου, ἀφοῦ παρατηροῦν καταρχήν ὅτι στή νέα ἐπιγραφή δέν προσδιορίζεται ἡ φύση του, τόν παραλληλίζουν μέ ἕνα σύλλογο (;) ἐπιτύμβιας στήλης τῆς Βέροιας. Στή στήλη αὐτή πού στήθηκε στό τάφο κάποιου διαιτητῆ μονομαχικῶν ἀγώνων (σουμμαρούδη) Πόπλιου ἐμφανίζονται δέκα τέσσερα πρόσωπα ἀπό τά ὁποῖα δηλώνεται τό ἐπαγγελματικό μόνο τῶν τεσσάρων, ἥτοι ἑνός *σουμμαρούδου*, ἑνός *σεκουνδαρούδου*, ἑνός *πραίκονος* καὶ ἑνός *σαλπιστοῦ*, ἐνῶ γιά τό ἐπάγγελμα τῶν ἄλλων δέκα ἡ στήλη δέν δίνει καμία πληροφορία. Οἱ ἐκδότριες δέχονται ὅτι ἐπρόκειτο γιά τό βοηθητικό προσωπικό μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς ἢ / καί τῶν ἀγώνων πού γίνονταν στή Βέροια (*ministri ludorum*), ἀλλά ὄχι γιά μονομάχους²⁷. Μέ βάση τήν παρατήρηση αὐτή καί υἱοθετώντας τήν ἄποψη τοῦ G. Ville ὅτι τά ἐπαγγέλματα τοῦ σουμμαρούδη καί τοῦ σεκουνδαρούδη δέν ἀσκοῦνταν ἀπό ἀπελευθερωθέντες μονομάχους²⁸, ὀδηγοῦνται τελικά στήν ἐρμηνεῖα ὅτι ὁ νέος σύλλογος τῶν Στόβων ἦταν

27. *EKMI 383* (τοῦ β' τετάρτου τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ), πρβλ. E. Bouley - N. Proeva *δ. π.*, 84 Ὁ ὄρος *ministri ludorum* εἶναι κάπως παραπλανητικός, ἐφόσον ἀπό τήν πρόταση τήν ὁποία κάνουν σχετικά μέ τήν ταυτότητα τοῦ νεκροῦ τῆς νέας στήλης (ἐκπαιδευτῆς μονομάχων) προκύπτει ὅτι μέ αὐτόν ἐννοοῦν ὄχι μόνο τό βοηθητικό προσωπικό τῶν ἀγώνων (βλ. G. Ville, *La Gladiature en Occident des origines à la mort de Domitien*, Paris 1981, 366 κέξ. [les auxiliaires de munus]) ἀλλά καί διάφορους παράγοντες μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς (βλ. G. Ville, *δ. π.*, 303 κέξ. [les auxiliaires de ludus]).

28. Βλ. G. Ville, *δ. π.*, 370· γιά τήν ἀντίθετη ἄποψη βλ. παρακάτω σημείωση 31.

ταφικός καί ὅτι συγκροτοῦνταν, ὅπως καί ἐκεῖνος τῆς Βέροιας, ἀπό *ministri* μιᾶς μονομαχικῆς σχολῆς ἢ / καί τῶν ἀγώνων πού διεξάγονταν στήν πόλη, ὄχι ὁμῶς ἀπό μονομάχους (ἐν ενεργείᾳ ἢ ἀπελευθερωθέντες)²⁹. Ἀνεξάρτητα ἀπό ἐπιμέρους παρατηρήσεις πού θά μποροῦσε νά διατυπώσει κανεῖς στήν παραπάνω ἐρμηνεία, ὅπως λ.χ. γιά τό κατά πόσο στή στήλη τῆς Βέροιας ἔχουμε νά κά-νουμε μέ σύλλογο³⁰ ἢ σχετικά μέ τήν ἄποψη ὅτι οἱ σουμμαροῦδηδες καί οἱ σε-κουνταροῦδηδες δέν ἦσαν ἀπελευθερωθέντες μονομάχοι³¹, ἐκπληξη προκαλεῖ ἡ κατηγορηματικότητα μέ τήν ὁποία ἀποκλείεται τό ἐνδεχόμενο συμμετοχῆς μονομάχων σέ ἕνα τέτοιο σύλλογο. Εἶναι βέβαια γεγονός ὅτι στή Δύση μαρτυροῦνται ἐπιγραφικά σύλλογοι ἀνθρώπων τῆς ἀρένας μέ ἀμιγῆ σύνθεση ὅπως ἕνα *collegium harenariorum* καί ἕνα *κολληγιον σουμμαροῦδων* στήν Ρώμη³², καθώς ἐπίσης ἕνας σύλλογος κυνηγῶν / θηριομάχων (*collegium venatorum*) σέ ἐπιγραφή τῆς πόλης *Dea* (νότια Γαλατία)³³. Ἐντούτοις θά ἦταν περίεργο νά ἀποκλείαμε ἐξαρχῆς τό ἐνδεχόμενο ὅτι οἱ μονομάχοι - μέσα στό κλειστό, οἰνοει στρατιωτικό περιβάλλον τῶν σχολῶν ὅπου ζοῦσαν- συγχρωτίζονταν μέ κάποι-

29. E. Bouley N. Proeva, *ὁ. π.*, 84 ... la collége mentionné dans l' inscription de Stobi devait sans doute réunir plusieurs métiers appartenant au monde des arènes, comme on peut lire sur la stèle de Beroia.

30. Ἡ πρώτη ἐκδότρια τῆς ἐπιγραφῆς τῆς Βέροιας Β. Ἀλλαμανῆ - Σουρῆ, "Μονομαχικά μνημεῖα στό Μουσεῖο τῆς Βέροιας", *Ἀμνηστὸς Τιμητικὸς τόμος γιά τόν καθ. Μ. Ἀνδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1986, 44 - 45 (ἀκολουθούμενη ἀπό τούς συντάκτες τοῦ corpus) ὑποθέτει μέ τήν ἐπιβαλλόμενη ἐπιφύλαξη λόγῳ τῆς μοναδικότητος τοῦ μνημείου ὅτι τὰ ἀναφερόμενα στή στήλη πρόσωπα ἦσαν τὰ μέλη μιᾶς *φами́λιας* μονομάχων. "Ὅτι πράγματι *φами́λια* μονομάχων ἀνελάμβαναν ἐνίοτε τὰ ἐξοδα τῆς ταφῆς τῶν μελῶν τους προκύπτει λ.χ. ἀπό τήν ἐπιτύμβια ἐπιγραφή *SEG* 44 (1944) 611 (Στρώμη, τέλη 2ου / ἀρχές 3ου αἰ. μ.Χ.) ὅπου διαβάζουμε *Ἡ φами́λια παρ' ἑαυτῆς Ἰακίνθῳ ρητταρίῳ μνήμης χάριν*. Πρὸς τήν ἐρμηνεία τοῦ συλλόγου (σχετικά μέ τή στήλη τῆς Βέροιας) κλείνει ἡ C. Roueché, *Performers and partisans at Aphrodisias in the Roman and Late Roman Periods* (*JRS* Monographs 6), London 1993, 74, ἡ ὁποία ὁμῶς δέχεται ὅτι πρόκειται γιά μονομάχους (group of gladiators).

31. Τήν ἄποψη ὅτι πρόκειται γιά ἀπελευθερωθέντες μονομάχους ἔχει διατυπώσει ἐπαινημμένα ὁ L. Robert μέ βάση τό γεγονός ὅτι φέρουν τή χαρακτηριστικὴ γιά ἀπελευθερωθέντες μονομάχους ράβδο (*rudis*), βλ. λ.χ. L. Robert, *Les Gladiateurs dans l' Orient grec*, Paris 1940 (Amsterdam 1970) 263 καί "Une vision de Perpétue martyre à Carhage en 203", *CRAI* 1982 262.

32. Βλ. *ILS* 7559 [*colleg(ium) harenariorum Romae*] καί L. Robert, *ὁ. π.* ἀρ. 90 (= E. Bosch, *Quellen zur Geschichte der Stadt Ankara im Altertum*, Ankara 1967, ἀρ. 149) στ. 5 (*κολληγιον ἐν Ρώμῃ τῶν σουμμαροῦδων*).

33. Βλ. *ILS* 5148 [*colleg(ium) venator(um) Deensium*]: βλ. ἀκόμη τόν σύλλογο τῶν κυνηγῶν ἀπό τὰ Μύλασα L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 175 καί σ. 330.

ους από τούς *ministri* τῆς σχολῆς ὅπου ἐκπαιδεύονταν ἢ /καί τῶν ἀγώνων πού ἔδιναν (ἀνεξάρτητα ἀπό τό ἄν αὐτοί ἦσαν δοῦλοι, ἀπελευθεροί ἢ ἐλεύθεροί) συγκροτώντας μαζί τους συλλόγους: τῆ δυνατότητα αὐτή ἐπιβεβαιώνει μέ τόν πιό σαφῆ τρόπο ἡ σύνθεση τοῦ καλύτερα γνωστοῦ σωζόμενου συλλόγου αὐτοκρατορικῶν μονομάχων τοῦ *Magnus ludus* τῆς Ρώμης (*collegium Silvani*) ὅπου μεταξύ τῶν μελῶν του ἀναφέρονται λ.χ. ἕνας *unctor*, ἕνας *cryptarius*, ἕνας *manicarius* ἕνας *raegniarius* καί ἀρκετά πρόσωπα (ἀπελευθεροί ἢ δοῦλοι) - προφανῶς ἄλλοι *ministri* τῆς σχολῆς ἢ /καί τῶν ἀγώνων- πού ἀντιδιαστέλλονται πρὸς τούς μονομάχους μόνο μέ τόν ὄρο *paganus*³⁴. Κατά συνέπεια κάτι παρόμοιο, τηρουμένων τῶν ἀναλογιῶν, θά μπορούσε νά συμβαίνει καί μέ τόν νέο σύλλογο τῶν Στόβων³⁵. Τήν ἀποψη αὐτή ἐνισχύει, κατά τή γνώμη μου, τό ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ, τό ὁποῖο οἱ δύο ἐκδότριες θεωροῦν ὅτι δηλώνεται μέ τή λέξη *στρατηγός*.

Σέ ὅ, τι ἀφορᾷ τή σημασία τῆς λέξης αὐτῆς, ἀφοῦ ἀποκλείουν δικαιολογημένα τήν ἐκδοχή ὅτι πρόκειται γιά ἀξίωμα τῆς πόλης³⁶ ὑποθέτουν ὅτι ἰσοδυναμεῖ μέ τόν λατινικό ὄρο *doctor*, ὁ ὁποῖος σημαίνει, ὅπως εἶναι γνωστό, τόν ἐκπαιδευτή τῶν διαφόρων εἰδῶν μονομάχων, πρῶγμα πού - πάντα κατά τίς ἴδιες - ἀφενός δικαιολογεῖ τή συμμετοχή του στόν σύλλογο, μέ τόν τρόπο πού τόν ὀρίζουν (βλ. παραπάνω), καί ἀφετέρου συνεπάγεται ὅτι ὁ Καύκασος ἐργαζόταν σέ μία δημόσια σχολή μονομάχων (*ludus*) τῶν Στόβων. Τήν ὑπόθεσή τους αὐτή στηρίζουν σέ ἕνα μόνο χωρίο τοῦ Ψευδοαριστοτέλειου ἔργου *Περὶ Κόσμου* ὅπου ἀναφέρονται *στρατηγοὶ πολέμων καὶ κυνηγεσίων*³⁷. Στό χωρίο αὐτό ὡστόσο ὁ ὄρος ἀφορᾷ τούς στρατηγούς τοῦ περσικοῦ στρατοῦ καί τούς ἐπιμελητές τῶν βασιλικῶν κυνηγιῶν καί ὄχι κάποιους ἐκπαιδευτές, μέ ἀποτέλεσμα ἡ προτεινόμενη ἐρμηνεία νά μένει ἀτεκμηρίωτη. Ἡ ὑποτιθέμενη ἀντιστοιχία με-

34. Βλ. *CIL* VI 631, 632 (τοῦ 177 μ.Χ.) = *ILS* 5084, πρβλ. G. Ville, *ὁ. π.*, 304 σημ. 184 καί 305 σημ. 188.

35. Τό πρῶγμα θά ἦταν βέβαιο ἄν δεχόμασταν ὅτι σέ ὀρισμένες περιπτώσεις φαμίλια συγκροτοῦσαν συλλόγους, ἐφόσον γνωρίζουμε ὅτι αὐτές μπορούσαν νά ἔχουν τούς δικούς τους *ministri* συμπεριλαμβανομένων καί τῶν διαιτητῶν.

36. E. Bouley - N. Proeva, *ὁ. π.*, 85 - 6.

37. Βλ. 398 a 20 κέξ. *ἔξω δέ τούτων ἄνδρες οἱ πρῶτοι καὶ δοκιμώτατοι διεκεκόσμητο, οἱ μὲν ἀμφ' αὐτὸν τὸν βασιλέα δορυφόροι τε καὶ θεράποντες, οἱ δὲ ἐκάστου περιβόλου φύλακες, πυλωροὶ τε καὶ ὠτακουσταὶ λεγόμενοι ... χωρὶς δὲ τούτων ἄλλοι καθειστήκασαν προσόδων ταμίαι καὶ στρατηγοὶ πολέμων καὶ κυνηγεσίων δώρων τε ἀποδεκτῆρες τῶν τε λοιπῶν ἔργων ἕκαστοι κατὰ τὰς χρείας ἐπιμεληταί.* Ἡ τελευταία λέξη τοῦ κειμένου δείχνει σαφῶς ὅτι οἱ στρατηγοὶ κυνηγεσίων ἦσαν ἐπιμεληταί καί ὄχι ἐκπαιδευταί.

ταξύ τῶν ὄρων *doctor* καί στρατηγός δέν ἐπιβεβαιώνεται ἐξάλλου οὔτε ἀπό τά λατινικά γλωσσάρια ὅπου μεταξύ τῶν ἑλληνικῶν ἰσοδυνάμων τοῦ ὄρου *doctor* δέν θησαυρίζεται ἡ λέξη³⁸. Τήν ἐκδοχή ἢ ἔκφραση τῶ πρὶν στρατηγῶ νά ἀναφέρεται σέ κάποιο ἐπαγγελματικό ὄνομα (κατηγορία ὄπλου / *armatura*) τοῦ νεκροῦ καθιστᾷ ἐπίσης ἀπίθανη ἢ παρατήρηση ὅτι στίς πάμπολλες ἐπιτύμβιες στήλες μονομάχων πού διαθέτουμε ἢ κατηγορία ὄπλου στήν ὁποία ἀνήκαν δέν συνοδεύεται ποτέ ἀπό τό ἐπίρρημα πρὶν, οὔτε ἄλλωστε κάτι τέτοιο θά ἦταν λογικό.

Πιθανότερη κατά τήν ἄποψή μου εἶναι μία ἀπλούστερη ἐρμηνεία τῆς λέξης στρατηγός πού προκύπτει, ἄν διαφοροποιήσουμε ἐλαφρῶς τήν ἀνάγνωση τοῦ χωρίου. Ἐάν δηλ. ἀναγνώσουμε :

*Καυκάσω τῶ
πρὶν Στρατηγῶ ..*

τότε ἡ λέξη θά εἶναι ἓνα ἀπό τά δύο ὀνόματα τοῦ νεκροῦ. Στήν περίπτωση αὐτή ὁ νεκρός θά ἦταν μονομάχος καί τό ὄνομα Στρατηγός θά ἦταν αὐτό πού εἶχε πρὶν πάρει τό ἐπαγγελματικό ψευδώνυμο Καύκασος. Πραγματικά, γνωρίζουμε ἐπιγραφικά παραδείγματα πού δείχνουν ὅτι οἱ φορεῖς τοῦ ὀνομαστικοῦ τύπου ὁ *A* ὁ πρὶν *B* ἦταν ἀποκλειστικά μονομάχοι πού δήλωναν μέ τόν τρόπο αὐτό τό ἐπαγγελματικό τους ψευδώνυμο (*A*) καί τό ὄνομα πού εἶχαν πρὶν μποῦν στό ἐπάγγελμα³⁹. Τοῦτο συμβαίνει λ.χ. σέ δύο στήλες πού βρέθηκαν στό ἀμφιθέατρο τῆς Πτολεμαίδος (Κυρηναϊκή) ὅπου ἐμφανίζονται κάποιοι Θράκας πού ὀνομάζεται *Ἐρμῆς ὁ πρὶν Φίλων* καί κάποιοι Σαμνίτης πού ἀναφέρεται ὡς *Ἴππομέδων ὁ πρὶν Καρποφόρο(ς)*⁴⁰. Στήν ἴδια τή Μακεδονία ὁ τύπος μαρτυρεῖται σέ ἐπιτύμβια στήλη ἀπό τή Βέροια ὅπου ἓνας ρητιάριος ἀναφέρεται ὡς *Φλαμ-*

38. Στό σύνταγμα τοῦ G. Coetz, *Corpus Glossariorum Latinorum*, Leipzig 1888 κέξ. θησαυρίζονται ἀντίθετα ὡς ἰσοδύναμα οἱ λέξεις *διδάσκαλος* (βλ. π.χ II 54, 34 καί III 446, 37), *παιδευτής* (II 392, 9), *καθηγητής* (III 496, 63), *ἐπιστάτης* (III 352, 6), πρὸβλ. τελευταία M. Carter, "A Doctor Secutorum and the Retarius Draukos from Corinth", *ZPE* 126 (1999) 264 - 5 μέ ἀφορμή μία νέα ἐπιγραφή ἀπό τήν Κόρινθο γιά κάποιο ἐπιστάτην σεκ[ο]υ[τόρων]. Ὁ τελευταῖος (δ. π. 264 σημ. 18) περιορίζεται νά παρατηρήσει σέ σχέση μέ τήν σχολιαζόμενη ἐδῶ ἐπιγραφή ὅτι οἱ ἐκδότριες δέν προσκομίζουν κανένα ἐπιγραφικό παρόμοιο, προκειμένου νά τεκμηριώσουν τήν ὑπόθεση ὅτι *στρατηγός* = *doctor*. Τό λεξικό τοῦ M. G. Mosci Sassi, *Il linguaggio gladiatorio*, Roma 1992 δέν μοῦ ἦταν προσιτό.

39. Βλ. L. Robert, *δ. π.*, 297 κέξ.

40. Βλ. L. Robert, *δ. π.*, ἀρ. 67 καί 68 ἀντίστοιχα.

μεάτης ὁ τὸ πρὶν Ζώσιμος⁴¹. Τὴν προτεινόμενη ἐδῶ ἐρμηνεία ὑποστηρίζει ἐπίσης τὸ γεγονός ὅτι τὸ ὄνομα Στρατηγὸς ἦταν ἐν χρήσει ὡς ἀνθρωπωνύμιο σέ ὄλες τίς περιόδους τῆς Ἀρχαιότητος, ὅπως ἐπιβεβαιώνει ἱκανὸς ἀριθμὸς ἐπιγραφικῶν παραδειγμάτων ἀπὸ πολλῆς περιοχῆς⁴².

Ὅσον ἀφορᾷ τὸ ἐπαγγελματικὸ ὄνομα Καύκασος πού μαρτυρεῖται γιὰ πρώτη φορὰ μεταξύ μονομάχων, οἱ δύο ἐκδότριες πιστεύουν ὅτι θὰ πρέπει νὰ συνδεθεῖ μέ τὸ ὄνομα γνωστῆς θέσης τῆς Χίου πού φέρει τὸ ὄνομα Καύκασα⁴³. Ἡ πρόταση αὐτὴ εἶναι ὡστόσο ἐλάχιστα πειστικὴ. Κρίνοντας ἀπὸ τὰ ἐπαγγελματικά ψευδώνυμα μονομάχων, μεταξύ τῶν ὁποίων ἐντοπίζουμε ὀνόματα βουνῶν, ὅπως λ.χ. τὸ ὄνομα Ὀλυμπος⁴⁴, προτιμότερο εἶναι νὰ συνδέσουμε τὸ ὄνομα τοῦ νεκροῦ μέ τὴ γνωστὴ ὁμώνυμη ὄροσειρὰ Καύκασος⁴⁵.

Στὴν ἐρμηνεία πού προτείναμε παραπάνω θὰ μπορούσε βέβαια νὰ διατυπῶσαι κανεὶς τὴν ἀντίρρηση ὅτι μέ τὸν τρόπο αὐτὸ δὲν δηλώνεται τὸ ἐπάγγελμα τοῦ νεκροῦ καὶ εἰδικότερα τὸ ὄπλο του. Μιὰ τέτοια ἀντίρρηση δὲν θὰ ἦταν

41. Βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 16. Γιὰ ἄλλα ἐπιγραφικὰ παραδείγματα ὅπου τὸ πραγματικὸ ὄνομα τοῦ μονομάχου δηλώνεται μέ τὸ ἐπίρρημα πρὶν βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 260 στ. 9 ἀπὸ τὴν Πέργαμο ὅπου λέγεται *Ὀῦνομά μοι Χρηστεινός τὸ πρὶν* καὶ τὴ στήλη ἀπὸ τὴ Λάρισα (β' μισὸ τοῦ 2 ου αἰ. μ.Χ.) Ἀπ. Κοντογιάννη, "Ἐπιτύμβιο γιὰ ἓνα μονομάχο", *Ἀρχ. Ἐφημ.* 1981 (= *SEG* 32, 1982, 605) 38 στ. 5-6 *ὄνομα [πρὶν Λ;] ἀγένης* καὶ στ. 2 ὅπου ἀναφέρεται τὸ ἐπαγγελματικὸ ὄνομα τοῦ μονομάχου Φοῖβος.

42. Τὸ ὄνομα Στρατηγὸς (Στραταγός) παραδίδεται σέ ἐπιγραφές (τῆς ἐλληνιστικῆς ἢ αὐτοκρατορικῆς ἐποχῆς) τῆς Ἰμβρου, τῆς Κρήτης καὶ τῆς Κυρηναικῆς (βλ. *LGPNI*)· τῆς Ἀττικῆς (βλ. *LGPNI*) καθὼς ἐπίσης καὶ σέ ἐπιγραφές πόλεων τῆς Αἰτωλίας, τῆς Ἠπείρου καὶ τὴν Ἀρκαδίαν (βλ. *LGPNI* III A). Ἐν χρήσει εἶναι ἀκόμη τὰ συγγενικά ὀνόματα Στράταρχος (σὴ Ρόδο, τὴ Λίνδο καὶ τὴν Τήλο, βλ. *LGPNI*), Στρατηλάτας (σὴν Κάμυρο, βλ. *LGPNI*), Στρατήγιος (σὴν Ἀργολίδα, βλ. *LGPNI* III A), Στρατηγίς (σὸ Κίτιο τῆς Κύπρου, σὴν Ἐρέτρια καὶ σὴν Θάσο, βλ. *LGPNI*), Στρατηγικός (σὴν Ἀθήνα βλ. *LGPNI*).

43. E. Bouley N. Proeva, *ὁ. π.*, 85 πού παραπέμπουν σὸ *Bull. épigr.* 1950, 162 (ἐκεῖ παρουσιάζεται τὸ δημοσίευμα τοῦ Ν. Κοντολέοντος, "Inscriptions de Chios", *RPh* 1949, 5 - 16 σχετικὰ μέ ἀποσπάσματα ἐνὸς χρονικοῦ τοῦ 2 ου - 1 ου αἰ. π.Χ. ὅπου μεταξύ ἄλλων ἀναφέρονται οἱ σύντροφοὶ τοῦ μυθικοῦ ἱδρυτοῦ τῆς Χίου Οἰνοπίωνος καὶ ἀνάμεσά τους ὁ Καύκασος ἀπὸ τὸν ὁποῖο πῆρε τὸ ὄνομά της ἢ θέση Καύκασα). Γιὰ τὰ Καύκασα ἐκτός ἀπὸ τὴν ἐπιγραφικὴ τεκμηρίωση τῶν Robert σὸ *Bull. épigr.* ὁ. π. βλ. ἐπίσης Büchner, *RE* XI 1 (1921) στήλη 58.

44. Βλ. L. Robert, *ὁ. π.*, ἀρ. 56 ὅπου δηλώνεται ὅτι ὁ μονομάχος καταγεται ἀπὸ τὴν Ἀλεξάνδρεια Τρωάδα.

45. Τὸ ὄρος Καύκασος πού παραδίδει γιὰ τὴ Λυκία ἢ *Expositio totius mundi* ἐνδέχεται νὰ εἶναι λάθος βλ. Ruge, *RE* XI 1 (1921) λήμμα Καύκασος στήλ. 59 ἀρ. 2. Καύκασος ὀνομάζεται ἐπίσης δῆμος τῆς Καρθαίας σὴν Κέω Büchner, *RE* ὁ. π., ἀρ. 59.

ώστόσο δικαιολογημένη, ἐφόσον σέ μεγάλο μέρος τῶν ἐπιτυμβίων στηλῶν μονομάχων πού μᾶς σώζονται ἀπό τίς ἑλληνικές πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας ἡ ταύτιση τοῦ ἐπαγγέλματος καί τοῦ ὄπλου γίνεται μέ τή βοήθεια μίας ἀνάγλυφης παράστασης πού ὑπῆρχε στό πάνω μέρος τῆς στήλης καί ὄχι μέσω τῆς ἐπιγραφῆς⁴⁶. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἡ ἀπώλεια τῶν ἀρχαιολογικῶν συμφραζομένων τοῦ τάφου δέν ἐπιτρέπει νά καθορίσουμε τόν τρόπο μέ τόν ὁποῖο θά δηλωνόταν σέ αὐτόν τό ὄπλο τοῦ νεκροῦ, ἂν τελικά δεχθοῦμε ὅτι πράγματι συνέβαινε κάτι τέτοιο. Καί τοῦτο γιατί δέν μπορεῖ νά ἀποκλεισθεῖ τό ἐνδεχόμενο ὁ τάφος νά βρισκόταν σέ ἓνα ἰδιαίτερο νεκροταφεῖο τοῦ συλλόγου (πολύ περισσότερο ἢν τά μέλη του ἀνήκαν σέ δημόσια σχολή τῶν Στόβων), ὁπότε τοῦτο δέν θά ἦταν ἀπαραίτητο⁴⁷. Ὅπως καί ἂν ἔχει τό πρᾶγμα, τό γεγονός ὅτι ὁ πρόεδρος τοῦ συλλόγου πού ἀνέλαβε ἓνα μέρος τῶν ἐξόδων τῆς ταφῆς ἦταν ἓνας σεκουνδαροῦδης, ἓνας ἄνθρωπος δηλ. τῆς ἀρένας, σέ συνδυασμό μέ τόν ὄνοματικό τύπο τοῦ νεκροῦ ὁ Α ὁ πρῖν Β πού οἱ φορεῖς του ἦταν ἀποκλειστικά μονομάχοι, δέν θά ἄφηνε, νομίζω, πολλά περιθώρια ἀμφιβολίας στούς ἀναγνώστες τῆς ἐπιτύμβιας στήλης ὅτι ὁ Καύκασος ὁ πρῖν Στρατηγός ἄσκησε τό ἐπάγγελμα αὐτό, ὅπως προφανῶς καί ἄλλα μέλη τοῦ νέου συλλόγου τῶν Στόβων⁴⁸.

---

46. Στή Βέροια λ.χ. ἀπό τίς εἴκοσι πέντε ἐνεπίγραφες στήλες μονομάχων πού διαθέτουμε (βλ. παραπάνω τό ἄρθρο πού συνυπογράφω μέ τήν Λ. Στεφανῆ στόν παρόντα τόμο) μόνο στίς τρεῖς (ΕΚΜΙ 383, 388 καί ἡ ὑπ. ἀρ. 1 τῆς προαναφερθείσης ἐργασίας) ἀναφέρεται ρητά τό ἐπάγγελμα καί τό ὄπλο τοῦ νεκροῦ. Σύμφωνα τουλάχιστον μέ τήν περιγραφή τοῦ μνημείου πού δίνουν οἱ δύο ἐκδότριες στό πάνω μέρος τῆς ὑπό συζήτηση στήλης δέν φαίνεται νά ὑπάρχουν ἐνδείξεις γιά ἀνάγλυφη παράσταση πού ἔχει χαθεῖ. Θά ἦταν πάντως ἰδιαίτερα χρήσιμο νά δίνονταν στοιχεῖα γιά τό πῶς εἶναι δουλεμένη ἡ πέτρα στό σημεῖο αὐτό.

47. Γιά τά νεκροταφεῖα τῶν συλλόγων βλ. τελευταῖα Ο. Μ. van Nijf, *The Civic World of professional Associations in the Roman East*, Amsterdam 1997, 43 καί εἰδικά γιά τά νεκροταφεῖα τῶν μονομάχων βλ. στό παρόντα τόμο Π. Μ. Νίγδελι - Λ. Δ. Στεφανῆ, “Νέα ἐπιτύμβια μνημεῖα μονομάχων ἀπό τή Βέροια” σελ. 106.

48. Μετά τήν κατάθεση τοῦ χειρογράφου (Νοέμβριος 2000), ὁ ἐκδότης τοῦ περιοδικοῦ ἀγαπητός συνάδελφος καθ. Ἄγ. Χανιώτης - τόν ὁποῖο εὐχαριστῶ γιά τήν ἐπισήμανση- μέ πληροφόρησε ὅτι “ ὁ D. Feissel, *Année Epigraphique* 1997 (2000) 462 ἀρ. 1353 (non vidi) ἔφθασε ἀνεξαρτήτως στήν ἴδια ἐρμηνεία” σχετικά μέ τό ὄνομα καί τήν ιδιότητα τοῦ νεκροῦ τῆς ἐπιγραφῆς τῶν Στόβων.

ZUSAMMENFASSUNG

Im ersten Teil der Miscelle werden zwei neue Inschriften veröffentlicht, im zweiten wird eine neue Interpretation einer vor kurzer Zeit herausgegebenen Inschrift aus Stobi vorgelegt. Die erste Inschrift stammt aus Beroia. Es handelt sich um ein Ephebenverzeichnis aus dem J. 235/6 n.Chr. Wie auch bei anderen Ephebenverzeichnissen der Stadt aus dem 3 Jhdt. n.Chr. sind die Namen der Epheben nicht eingeritzt, sondern nur mit Farbe aufgezeichnet. Das Verzeichnis hängt vermutlich mit einem Beschluss der Stadt zusammen, in dem Einschränkungsmassnahmen bezüglich der Ausgaben für das Gymnasion getroffen wurden. Dass die Stadt damals finanzielle Schwierigkeiten zu bewältigen hatte, geht aus der Inschrift selbst hervor, nämlich dem Hinweis, dass die Ausgaben für den Bedarf des Gymnasions an Öl vollständig aus dem Betrag abgedeckt wurden, den die Stadt zu diesem Zweck vorsah (ἀλειφούσης τῆς πόλεως), da offensichtlich kein Gymnasiarch zur Verfügung stand, der in der Lage gewesen wäre, für die bezüglichen Gesamtkosten oder einen Teil davon aufzukommen. Der besagte Betrag ist eventuell mit demjenigen identisch, der auf das Eingreifen des Provinzstatthalters von Makedonien Memmius Rufus (Ende des 1. -erste Hälfte des 2. Jhdts n.Chr.) hin zusammengestellt wurde und aus hunderttausend Denaren bestand (εἰς τὴν γυμνασιαρχίαν ἀργύριον, EKM I, 7). Die Person, die anstelle des Gymnasiarchen gewählt wurde und die Verantwortung für die Ölverteilung zu tragen hatte (ἐπιμελούμενος τοῦ ἀλίμματος), ein gewisser Lucius Cornelius Soter, erscheint zum ersten Mal im Personenverzeichnis von Beroia.

Bei der zweiten Inschrift handelt es sich um einen Grabaltar des 3. Jhdts. n.Chr. aus Skra bei Kilkis, einer Region, aus der bisher keine weitere Inschrift bekannt war. Der Altar wurde für Aurelius Lucius, einen Veteranen der Legio I Minerva, errichtet, und zwar von seiner Schwester Aurelia und einem gewissen Julius Aurelius, ebenfalls einem Veteranen der römischen Armee. Nach dem bisherigen Befund ist er der zweite uns bekannte Soldat dieser Legion, der aus der Provinz Makedonien stammt. Der andere uns bekannte Fall ist Gaius Domitius Bellicus, der in der lateinischen Grabstele *IGX 2. 2, 163* aus dem Ort Vitoliste (Pelagonien, erste Hälfte des 2. Jhdts. n.Chr.) genannt wird. Die Sprache, in der die neue Inschrift verfasst ist

und die Erwähnung der Schwester des Verstorbenen lassen vermuten, dass Aurelius Lucius aus einem Ort oder einer Stadt der weiteren Umgebung stammte.

Bei der Inschrift aus Stobi handelt es sich um eine Grabstele aus der zweiten Hälfte des 3 Jhdts. n.Chr. Sie ist von E. Bouley und N. Proeva veröffentlicht worden [s. *Un secunda rudis president d'un collègue à Stobi en Macédoine romain* in Cl. Brixhe, (Hg.) *Poikila Epigraphika, Etudes d'Archéologie Classique IX*, Nancy 1997, 81-7]. Nach dem Wortlaut sorgt ein gewisser Aurelius Severus, σεκουνδαρούδης, Vorstand eines Vereins (προστάτης τοῦ κολληγίου) mit Finanzmitteln des Vereins sowie mit eigenen dafür, dass die Stele auf dem Grab eines gewissen Kaukasus errichtet wird, der als στρατηγός bezeichnet wird. Gegen die von den Herausgeberinnen vorgeschlagene Deutung des Wortes (στρατηγός= Gladiatorenausbilder, lat. doctor) spricht (u.a.) die Tatsache, dass der lateinische terminus doctor mit den griechischen Bezeichnungen διδάσκαλος, παιδευτής, καθηγητής, ἐπιστάτης, niemals jedoch mit στρατηγός wiedergegeben wird -wie sie unter Hinweis auf eine Stelle aus der pseudo-aristotelischen Schrift *De mundo* (398a 20ff) irrtümlich meinen-. Wahrscheinlicher ist es, im Wort den in der griechischen Welt öfter vorkommenden Eigennamen Στρατηγός zu sehen, den der in der Inschrift genannte Kaukasos offenbar führte, bevor er Gladiator wurde (nach dem bei der Aufzeichnung von Gladiatorennamen üblichen Typus: "ὁ Α ὁ πρὶν Β"). Nach dieser Deutung wird die Auffassung der Herausgeberinnen, der neue Verein von Stobi bestünde aus *ministri* einer Gladiatorenschule, schwerlich anzunehmen sein. Über die Bewaffnung (*armatura*) des Toten wissen wir nichts. Es ist möglich, dass das Grabmal sich in einem besonderen, dem Verein gehörenden (und eventuell als Friedhof dienenden) Grundstück befand, so dass die Bekanntgabe der Bewaffnung unnötig gewesen wäre.

